

УДК 37.06

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Стельмах Н.В.

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

Досліджено теоретичні питання формування культури педагогічної взаємодії. Розкрито сутність взаємодії та педагогічної взаємодії. Визначено роль педагогічної взаємодії в педагогічній діяльності. Виявлено умови її ефективності. Подано принципи та прийоми педагогічної взаємодії.

Ключові слова: педагог, взаємодія, педагогічна взаємодія, принципи педагогічної взаємодії, прийоми педагогічної взаємодії.

Постановка проблеми. Стратегіями реформування освіти в нашій країні, які визначено в Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, є: спрямування навчально-виховного процесу на всебічний та гармонійний розвиток особистості кожної дитини, формування її духовного світу, утвердження загальнолюдських цінностей, створення сприятливих умов для розкриття потенційних можливостей та здібностей дітей. Тому актуалізується особистісно-орієнтований підхід, який забезпечує найсприятливіші умови для розвитку й самореалізації особистості, що передбачає суб'єкт-суб'єктні відносини, діалогічне спілкування, наявність педагогічної взаємодії.

Позитивна, турботлива, чуйна, довірлива взаємодія між педагогом і дітьми впливає на успішність педагогічної діяльності, психологічний мікроклімат, авторитет вчителя, самооцінку дітей та психоемоційний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти педагогічної взаємодії як міждисциплінарної, психолого-педагогічної проблеми активно досліджувалися науковцями як нашої країни, так і за її межами. Так, «педагогіку взаємодії» досліджували відомі вчені А. Белкін, І. Зимова, Є. Коротаєва, А. Кравченко, М. Шевандрін; «педагогіку підтримки» – О. Газман,

Н. Михайлова, С. Юсфін; «педагогіку співробітницької взаємодії» – Л. Байбородова; організацію навчальної взаємодії в колективних, кооперативних, групових формах роботи – А. Донцов, Х. Лийметс, А. Петровський, В. Фляків, Д. Фельдштейн, Г. Цукерман, С. Якобсон; раціонально-психологічний напрямок взаємодії – П. Блонський, Г. Гордон, А. Калашников, А. Пинкевич, Л. Рубінштейн та інші [5].

Термін «педагогічна взаємодія» як поняття в науковій літературі трактується неоднозначно. У філософії взаємодія розглядається як категорія, що відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість, взаємоперехід, зміну стану (Л. Буєва, Б. Паригін) [2].

У психології існує термін «міжособистісна взаємодія», яка пояснюється як сукупність зв'язків і взаємовпливів людей, які з'являються і відбуваються в процесі спільної діяльності.

Відомі науковці В. Кан-Калік та Н. Нікандров, вивчаючи соціально-психологічну взаємодію, розглядають її як механізм спілкування, який реалізується в процесі співтворчості. Таким чином, вони ототожнюють процеси педагогічного спілкування і соціально-психологічної взаємодії, в ході якої відбувається ефект взаємозараження, основою якого є емпатійні здібності, емоційна спільність переживання педагога і дитини [3].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на великий інтерес науковців до проблеми педагогічної взаємодії, поки що відсутні роботи, де цілісно і системно визначаються та обґрунтовуються психолого-педагогічні умови успішної педагогічної взаємодії.

Мета статті. Головною метою статті є: визначити та обґрунтувати психолого-педагогічні умови педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу літератури можна зробити висновок, що взаємодія – це категорія, яка відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їхню взаємну зумовленість і зміну стану. Взаємодія проявляється в діяльності і спілкуванні. Вона розглядається в широкому значенні як обмін інформацією та обмін діями й у вузькому розумінні – організація спільної діяльності. Засобами взаємодії виступають слово, міміка, жест, дія, вчинок [2; 4].

Педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Педагогічна взаємодія – узгоджена діяльність педагога й дітей, спрямована на досягнення спільних цілей і результатів та вирішення важливих завдань. Поняття «педагогічна взаємодія» передбачає: з одного боку – педагогічний вплив, з іншого – власну активність дитини, що виявляється у відповідних діях, відносинах, ставленнях [4; 5].

Науковцями визначені основні характеристики педагогічної взаємодії, до яких відносяться: взаємопізнання (пізнання суб'єктами один одного: психоемоційного, душевного, фізичного стану тощо); взаєморозуміння (знаходження спільної мови, розуміння мотивів поведінки, діяльності, ставлення, визначення спільних цілей, завдань тощо); взаємовідносини (вихід на позицію «ми», організація спільних дій, діяльності, налагодження стосунків, співпраці, співтворчості); взаємовплив: О. Бодальов переконливо довів, що ситуація, коли одна людина впливає на іншу, – це ситуація взаємодії, тобто вплив треба розглядати як процес взаємодії, при якому змінюються обидві сторони; сумісність, яка виражається в задоволеності учасників взаємодії один одним, взаємній емоційній підтримці, в узгодженості та координації дій тощо [2; 3; 5; 9].

Успішність педагогічної взаємодії залежить від багатьох факторів. Так, дотримання педагогом принципів взаємодії – один із них.

Американський педагог і психолог ХХ століття Карл Роджерс згідно гуманістичної концепції виділив наступні принципи особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії [7; 8]:

Принцип поваги особистості дитини. Діти різні. Вони мають свої особливості. Одні – виховані, інші – з проблемною поведінкою. Але до всіх необхідно проявляти повагу як до особистості, не принижувати гідність дитини, а надихати, стимулювати, проявляючи глибоку повагу до неї. Видатний український педагог А. Макаренко, виходячи з власного досвіду педагогічної діяльності, радив педагогам: «Якомога більше вимог до людини і якомога більше поваги до неї».

Повага, чуйність, довіра до дитини, визнання її гідності, готовність завжди прийти на допомогу створюють сприятливий психологічний клімат, доброзичливу атмосферу для повноцінного розвитку, розкриття її талантів, здібностей, потенційних можливостей. Реалізуючи цей принцип, педагог

повинен реально поважати думку дітей, прислуховуватися до неї, взаємодіяти з позиції «ми».

Принцип підтримки в становленні дитини. Підтримувати можливості, схильності, інтереси дитини. Підтримувати позитивно-моральні прояви, підтримувати все позитивне, що притаманне дитині. Вселяти віру в її сили. Підтримувати, коли з'являються проблеми, негаразди. Заохочувати своїм словом, ставленням, прикладом. Наприклад, педагог говорить: «Ми віримо в те, що ти обов'язково справишся із завданням», «Ти обміркуєш, подумаєш і обов'язково виконаєш...» та ін. Навіть авансування педагогом майбутніх успіхів дитини надихає її на плідну працю, гуманне ставлення до інших. Для цього повинна бути віра педагога в дитину, оптимістичний підхід.

Принцип варіативності. Він передбачає організацію педагогом різних видів роботи дітей, застосування різноманітних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, створення різних виховуючих ситуацій, так званих ситуацій успіхів для кожної дитини; гнучкість і оперативність педагога в непередбачуваних, нестандартних ситуаціях, якими насичений особистісно-орієнтований педагогічний процес. Цей принцип припускає також творчий підхід до організації навчання, виховання дітей, свободу вибору дітей.

Принцип індивідуалізації. Означає врахування індивідуальних особливостей дітей: їх темпераменту, характеру, особливостей протікання психічних процесів, рівня вихованості, розумового розвитку, знань та умінь, працездатності, пізнавальної та практичної самостійності дітей, їх особливостей пізнавальних інтересів, вольового розвитку, статусу в системі міжособистісних відносин в колективі, характеру взаємодії з дітьми, педагогами тощо. Тільки за умов врахування індивідуальних особливостей дитини, педагог знайде до неї необхідний підхід і створить умови для ефективної взаємодії з нею.

Принцип гуманізму. Термін гуманізм («гуманус») – латинського походження і в перекладі означає – людський, людяний. Цей принцип передбачає формування відносин між педагогом та дітьми на основі гуманізму. В його основі – любов до дітей, повага, доброзичливість, турбота, чуйність, допомога і підтримка, визнання дитини як особистості, її прав і свобод. Його сутність полягає у створенні максимально сприятливих умов для повноцінного розвитку дітей, прояву індивідуальності кожного, високих громадянських, моральних, інтелектуальних якостей. Відомий учений Ш. Амонашвілі писав, що гуманність педагога можна порівняти із низкою золотих ключів, якими відкриваються скриньки з коштовностями [1].

Принцип природовідповідності. Природа кожної дитини багатогранна і своєрідна, неповторна. Діти вирізняються анатомо-фізіологічними, психологічними, віковими, генетичними, статевими, національними, регіональними та іншими особливостями. Врахування їх в навчально-виховному процесі – одна із умов успішної педагогічної взаємодії, в процесі якої діти підіймаються на нові східки свого розвитку.

Принцип суб'єктності передбачає визнання особистості дитини пріоритетним суб'єктом педагогічного процесу, а не засобом досягнення поставлених завдань.

Сутність цього принципу – в організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, яка передбачає рівність психологічних позицій, паритетність, пропорційність, гармонійність, взаємну гуманістичну спрямованість, активність педагога та дітей, взаємну емпатійну налаштованість, проникнення у світ почуттів і переживань один одного, готовність до прийняття аргументів співрозмовника, взаємодії з ним. У процесі педагогічної взаємодії активність суб'єктів визначає її динаміку та зміст.

Таким чином, принципи особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії, згідно гуманістичної концепції Карла Роджерса, спрямовані на її гуманізацію, створення умов для розвитку індивідуальних здібностей дітей, формування гармонійно розвинених особистостей.

У нинішніх умовах з'являються нові принципи педагогічної взаємодії, які зумовлені часом, сучасною соціально-педагогічною ситуацією розвитку і багато в чому переживаються з сутністю принципів, визначених К. Роджерсом:

- *педагогічний оптимізм* – віра в безмежні можливості дитини, віра в те, що діти зміняться, стануть кращими. Така віра організовує педагога, надихає на творчість, створення сприятливих умов, надання необхідної допомоги;

- *повага до дітей в поєднанні з вимогливістю*. Повага формує та зміцнює почуття власної гідності дитини, викликає позитивний емоційний відгук, довіру, щирість, формує позитивні установки. Грубість, неповага до особистості дитини породжують у відповідь супротив, образу, озлоблення і навіть прагнення зробити що-небудь наперекір;

- *розуміння душевного стану дитини*. Щоб зрозуміти душевний стан вихованця, у педагога мають бути розвиненими перцептивні здібності, він повинен знати його особливості, умови життя і вдумливо аналізувати їх;

- *розкриття мотивів і зовнішніх обставин учинків*. Для правильної оцінки вчинку дитини, необхідно з'ясувати потреби та мотиви, які зумовили ту чи іншу поведінку, ті чи інші вчинки, тобто, внутрішні збудники, іншими словами, – встановлювати причинно-наслідкові зв'язки;

- *зацікавленість в долі дитини*. Вивчати інтереси дітей, їхні мрії, ціннісні установки, майбутні життєві плани. Вчасно і переконливо вносити відповідні корективи, допомагати дитині самоствердитися, досягти своїх особистісно і суспільно значущих цілей. Турботливе, доброзичливе ставлення до дітей володіє дивною силою розтоплювати лід відчуження і недовіри, викликати любов до свого вихователя, відданість, бажання доставити йому радість.

Останнім часом у наукових дослідженнях акцентується увага на *принципі створення толерантного середовища*. За своєю суттю він близький до принципів гуманізму та демократизму і передбачає створення зовнішніх умов, в яких дитина почувалася б комфортно, де її поважають, цінують, люблять, проявляють довіру, розуміють, терпляче ставляться до її дій, вчинків, об'єктивно оцінюють їх, вірять в неї і допомагають їй [4; 5].

Велику роль у налагодженні особистісно орієнтованої педагогічної взаємодії відіграють прийоми педагогічного впливу, які добирає педагог.

Приєм – це спосіб організації педагогічного впливу, в результаті якого у дітей з'являються

нові думки і почуття, потреби, мотиви, які збуджують їх до позитивних дій, вчинків, до подолання своїх недоліків.

Чітку класифікацію прийомів педагогічної взаємодії розробила Е. Натанзон [6]. Основними критеріальними показниками її класифікації виступають відповідні почуття та емоції, які виникають у дітей при застосуванні прийомів. Усі прийоми у класифікації розподілені на дві групи.

Перша група прийомів коригує поведінку учнів на основі виникнення позитивних почуттів та емоцій. Цю групу прийомів назвали створюючими прийомами, вони створюють передумови для морально-позитивних проявів, сприяють розвитку нових позитивних якостей. До них відносять: *переконання* – пояснення, доведення словом і справами; *заохочення*: схвалення, похвала, нагорода, довіра, задоволення інтересів, позитивне ставлення; *проявлення доброти, уваги і турботи* – завжди знаходять позитивний відгук в душах дітей; *обхідний маневр* – вихователь силою свого авторитету підтримує дитину, яка скоїла поганий вчинок (випадково, вчинок не злісний); *прохання* – треба знати особливості дітей, кого і про що попросити, щоб прохання знайшло позитивний відгук; *показ умінь та переваг учителя* (молодий вчитель не має поки що авторитету, але гарно грає в футбол, діти захоплюються його грою і по-іншому розпочинають ставитися до педагога); *активізація таємних почуттів* (любов до матері: мамі буде приємно і радісно, що так гарно діяв, поведився; мрія стати пілотом, здійснити подорож тощо); *пробудження гуманних почуттів* (викликати у дитини задоволення від наданої комусь допомоги); *моральна підтримка і укріплення віри в свої сили* (створення ситуацій, де дитина проявить себе найкраще); *організація успіху в навчанні* (надавати допомогу слабким до перших успіхів); *довіра* (довірити вихованцю відповідальну справу); *залучення до цікавої діяльності*; *моральна вправа* (організація ситуацій, в яких багаторазове виконання дітьми моральних норм призводить до формування звичок);

Друга група прийомів допомагає виправити поведінку, активізуючи переважно негативні почуття. Ці прийоми названо гальмівними, вони гальмують негативні прояви дітей і сприяють їх подоланню: *розпорядження* (наказ, категорична вимога, суворий тон); *лагідний докір* (якщо вчинок випадковий і не є злочином – розмова в дружельюбнім тоні, підкреслюються позитивні риси); *натяк* (створюються обставини, за яких учень сам повинен відчути свою провину: приклад позитивної поведінки); *удавана байдужість* (педагог робить вигляд, що не помічає жарти, залучає до цікавої роботи); *іронія* – (добродушне висміювання без приниження особистості); *розвінчування* (в присутності товаришів підкреслюються недоліки на фоні переваг інших); *удавана недовіра* (учитель висловлює сумніви в тому, що учень може виправитися); *проявлення засмучення* (в засмученні – повага, довіра, вчитель не сподівався на подібну поведінку); *проявлення обурення* (намагання педагога викликати сором у дитини і бажання виправити свою провину); *засудження* (викликає неприємні почуття і гальмування умовних рефлексів); *покарання* (повинне викликати жалкування за свій вчинок і намір

не повторювати його); *пробудження тривоги за прийдешиє, майбутнє покарання* (мета: примусити задуматися над моральним боком своєї поведінки, відчуття відчуття тривоги за покарання, яке може бути за певної поведінки).

Гама нових почуттів і думок може з'явитися у вихованців і внаслідок застосування такого прийому, як вибух, який успішно реалізував у своїй діяльності А. Макаренко. Він не належить до жодної групи, але швидка переорієнтація намірів, ставлення, поведінки у свідомості вихованця (вибух) може відбутися як при використанні створюючих, так і гальмівних прийомів.

Дана класифікація не обіймає усіх прийомів педагогічного впливу. Сьогодні виділяють ще ряд прийомів впливу, які допомагають ініціювати в дитини прагнення працювати над собою: *авансування; великодушне вибачення; витіснення; ігнорування; надання права на вільний вибір; концентрація на позитивному; залишення наодинці з самим собою; педагогічний паліатив; пауза; придушення; підміна мотиву; санкціонування; створення ситуації успіху; жарт.*

Вибір педагогом тих чи інших прийомів взаємодії повинен бути доцільним, творчим і педаго-

гічно виправданим. Для цього слід брати до уваги: вікові та індивідуальні особливості дітей, конкретні ситуації, обставини, стан дітей, зміст подій, стосунки між дітьми, характер взаємовідносин з педагогом, силу авторитету педагога тощо.

Висновки і пропозиції. Успішність педагогічної діяльності багато в чому залежить від педагога, від його особистісних якостей, майстерності, навичок педагогічної взаємодії. Від уміння педагога створювати необхідні психолого-педагогічні умови взаємодії залежить і її ефективність. Одним із важливих умов є дотримання вчителем принципів педагогічної взаємодії та доцільне застосування прийомів педагогічного впливу.

Палітра існуючих прийомів велика. Але основна мета їх застосування – викликати у дітей відповідну гаму почуттів та емоцій, в результаті яких відбувається інтеріоризація зовнішніх вимог у внутрішні особистісні значущі потреби дитини, які, перетворюючись на мотиви, зумовлюють позитивні зміни в діях, відносинах, вчинках, поведінці вихованців в цілому.

У статті визначені та обґрунтовані лише деякі психолого-педагогічні умови успішної педагогічної взаємодії. Потребують дослідження й інші її умови.

Список літератури:

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Ш. А. Амонашвили. – М.: Издательский Дом Шалвы Амонашвили, 1995. – 496 с.
2. Бодалёв А. А. Личность и общение: Избранные труды / А. А. Бодалёв. – М.: Педагогика, 1983. – 272 с.
3. Как-Калик В. А. Основы профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик. – Грозный: Чечено-Ингушский государственный университет им. Л. Н. Толстого, 1979. – 138 с.
4. Коломинский Я. Л. Психология педагогического взаимодействия / Я. А. Коломинский. – СПб.: Речь, 2007. – 240 с.
5. Коротаяева Е. В. Педагогическое взаимодействие и технологии / Е. В. Коротаяева. – М.: Академия, 2007. – 256 с.
6. Натанзон Э. Ш. Приемы педагогического воздействия / Э. Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1972. – 215 с.
7. Роджерс К. Р. Гуманистическая психология. Теория и практика / К. Р. Роджерс. – МОДЭЖ, НОУ ВПО Московский психолого-социальный университет, 2013. – 456 с.
8. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – ЭКСМО ПРЕСС, 2001. – 480 с.
9. Рыбакова М. М. Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М.: Просвещение, 1991. – 128 с.

Стельмах Н.В.

Николаевский государственный университет имени В.А. Сухомлинского

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Аннотация

Исследованы теоретические вопросы формирования культуры педагогического взаимодействия. Раскрыта сущность взаимодействия и педагогического взаимодействия. Определена роль педагогического взаимодействия в педагогической деятельности. Выявлены условия его эффективности. Поданы принципы и приёмы педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: педагог, взаимодействие, педагогическое взаимодействие, принципы педагогического взаимодействия, приёмы педагогического взаимодействия.

Stelmach N.V.

Mykolayiv National University named after V.O. Suhomlynsky

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PEDAGOGICAL COOPERATION

Summary

The article deals with the problem of research in the field of formation of pedagogical cooperation culture. The notions of the terms «cooperation» and «pedagogical cooperation» are given. The role of pedagogical cooperation in the process of teaching activity and the conditions of its efficiency are determined. The principles and techniques of pedagogical cooperation are regarded.

Keywords: teacher, cooperation, pedagogical cooperation, principles of pedagogical cooperation, techniques of pedagogical cooperation.